

ĐỐI THOẠI, ĐỘC THOẠI VÀ ĐỘC THOẠI NỘI TÂM TRONG VĂN BẢN TỰ SỰ

I – MỤC TIÊU CẦN ĐẠT

Giúp HS :

– Hiểu thế nào là *đối thoại*, thế nào là *độc thoại* và *độc thoại nội tâm*, đồng thời thấy được tác dụng của chúng trong văn bản tự sự.

– Rèn luyện kĩ năng nhận diện và tập kết hợp các yếu tố này trong khi đọc cũng như khi viết văn tự sự.

II – NHỮNG ĐIỀU CẦN LƯU Ý

1. Nói đến tự sự không thể không nói đến nhân vật. Nhân vật là yếu tố trung tâm của văn bản tự sự. Nhân vật trong tự sự được miêu tả trên nhiều phương diện : ngoại hình, nội tâm, hành động, ngôn ngữ, trang phục,... Ở các lớp 6, 7, 8, HS đã học nhiều về miêu tả nhân vật ở các mặt về ngoại hình, hành động, trang phục,... *Ngữ văn 9* tập trung xem xét nhân vật ở phương diện ngôn ngữ. Ngôn ngữ nhân vật thể hiện trong tự sự bao gồm ngôn ngữ đối thoại và ngôn ngữ độc thoại. Trong độc thoại có độc thoại thành lời và độc thoại nội tâm (không thành lời). Phân tích nhân vật không thể không chú ý tới việc phân tích ngôn ngữ. Nói cách khác, ngôn ngữ là một phương tiện nghệ thuật để nhà văn khắc hoạ tính cách và phẩm chất nhân vật khá rõ nét. Qua ngôn ngữ ta hiểu được nhân vật. Nguyễn Du khắc hoạ bản chất con buôn, cục cằn thô lỗ, huênh hoang của Mã Giám Sinh chỉ bằng mấy lời đối thoại :

*Hỏi tên, rằng "Mã Giám Sinh",
Hỏi quê, rằng "Huyện Lâm Thanh cũng gần".*

Ngôn ngữ của anh chàng họ Mã khác hẳn ngôn ngữ của những người như Kiều hoặc Kim Trọng. Đó là ngôn ngữ của những người có học, toàn những lời lẽ tao nhã của những trai thanh gái lịch. Chẳng hạn khi Kim Trọng đánh tiếng bắt được chiếc thoa của Thuý Kiều :

*Thoa này bắt được hư không
Biết đâu Hợp Phố mà mong châu về ?*

Thuý Kiều đáp lại :

*Ơn lòng quân tử sá gì của rơi
Chiếc thoa là của mấy mươi
Mà lòng trọng nghĩa khinh tài xiết bao !*

2. *Đối thoại* là "một trong những dạng thức của lời nói, trong đó có sự hiện diện của người nói, người nghe và mỗi phát ngôn đều trực tiếp hướng đến người tiếp chuyện..."⁽¹⁾. Trong cuộc sống thường nhật, đối thoại diễn ra thường xuyên với đặc điểm: "các phát ngôn có tính riêng biệt, ngắn gọn; có các kết cấu cú pháp đơn giản; sử dụng nhiều phương tiện giao tiếp phi ngôn ngữ như cử chỉ, điệu bộ"⁽²⁾.

Trong văn bản tự sự, đối thoại cũng mang các đặc điểm như đối thoại hằng ngày, nhưng tất cả là các yếu tố phi ngôn ngữ như cử chỉ, điệu bộ đều được miêu tả bằng lời.

"Khác hẳn với đối thoại, *độc thoại* là sự thể hiện lời nói trước hết hướng tới bản thân mình mà không tính đến phản ứng của người đối thoại. Độc thoại được đặc trưng bởi một cú pháp phức tạp hơn và thể hiện nội dung theo chủ đề rộng hơn so với đối thoại."⁽³⁾.

Tuy cùng "hướng tới bản thân mình" nhưng trong độc thoại có hai hình thức biểu hiện. Độc thoại thành lời (thành tiếng) và độc thoại chỉ diễn ra trong suy nghĩ (nói thầm với chính mình), trường hợp này, chúng tôi gọi là độc thoại nội tâm.

Hình thức độc thoại và nhất là độc thoại nội tâm đã giúp tác giả thể hiện được những diễn biến tâm lí hết sức phức tạp trong thế giới nội tâm của con người, đặc biệt là con người hiện đại. Và do vậy hình thức này được vận dụng phổ biến trong văn học hiện đại.

3. Do thời gian có hạn (1 tiết), với trình độ HS lớp 9, bài học này chủ yếu luyện tập cho HS nhận diện các yếu tố đối thoại và độc thoại trong một số văn bản đã và đang học trong chương trình. Thấy được vai trò và tác dụng của các yếu tố này trong việc khắc họa nhân vật của nhà văn; từ đó biết vận dụng vào bài viết của mình. GV không nên sa đà vào lí thuyết ngôn ngữ học.

III – TIẾN TRÌNH TỔ CHỨC CÁC HOẠT ĐỘNG DẠY – HỌC

Hoạt động 1. Giới thiệu bài.

GV có thể vào bài bằng nhiều cách khác nhau. Có thể đọc một vài ví dụ trong đó chứa đối thoại và độc thoại; từ đó nêu vấn đề và giới thiệu bài mới. Cũng có thể nêu vấn đề bằng câu hỏi: Để khắc họa nhân vật, nhà văn thường chú ý miêu tả những phương diện nào? Từ đó hướng HS vào phương diện ngôn ngữ với hai hình thức đối thoại và độc thoại.

(1), (2), (3) Nguyễn Như Ý (Chủ biên), *Từ điển giải thích thuật ngữ ngôn ngữ học*, NXB Giáo dục, Hà Nội, 1996.

Hoạt động 2. Hướng dẫn HS tìm hiểu đoạn văn và trả lời các câu hỏi.

Sau khi cho HS đọc lại đoạn văn trích từ truyện ngắn *Làng* của Kim Lân, GV hướng dẫn HS lần lượt tìm hiểu và trả lời các câu hỏi đã nêu trong SGK.

a) Trong ba câu đầu đoạn trích, ai nói với ai ? Tham gia câu chuyện có ít nhất mấy người ? Dấu hiệu nào cho ta thấy đó là một cuộc trò chuyện trao đổi qua lại ?

Gợi ý: Câu này tìm hiểu để nhận diện ra một đối thoại. Mấy câu mở đầu đoạn trích cho thấy có ít nhất là hai người phụ nữ tản cư đang nói chuyện với nhau. Dấu hiệu cho biết điều đó vì có hai lượt lời qua lại ; nội dung nói của mỗi người đều hướng tới người tiếp chuyện và hình thức thể hiện trong đoạn văn bằng hai gạch đầu dòng (hai lượt lời qua lại).

b) Câu "*Hà, nấng gôm, về nào...*" ông Hai nói với ai ? Đây có phải là một đối thoại không ? Vì sao ? Trong đoạn trích có còn câu nào kiểu này không ? Hãy dẫn ra các câu đó.

Gợi ý: Đọc đoạn văn ta thấy, dù ông Hai có "*chèm chẹp miệng, cười nhạt một tiếng, vươn vai nói to:*

- Hà, nấng gôm, về nào..." thì đây cũng không phải là đối thoại. Nội dung ông nói không hướng tới một người tiếp chuyện cụ thể nào cả (nói giữa trời), cũng chẳng liên quan gì đến chủ đề mà hai người đàn bà tản cư đang trao đổi. Hơn nữa sau câu nói to của ông cũng chẳng có ai đáp lại. Thực ra ông lão nói với chính mình một câu bâng quơ, đánh trống lảng để tìm cách thoái lui. Đó chỉ là một lời độc thoại. Trong đoạn trích này còn có những câu như thế, chẳng hạn :

"Ông lão nắm chặt hai tay lại mà rít lên:

- Chúng bay ăn miếng cơm hay miếng gì vào mồm mà đi làm cái giống Việt gian bán nước để nhục nhã thế này !"

c) Những câu như : "*Chúng nó cũng là trẻ con làng Việt gian đấy ư ? Chúng nó cũng bị người ta rẻ rúng hắt hủi đấy ư ? Khốn nạn, bằng ấy tuổi đầu...*" là những câu ai hỏi ai ? Tại sao trước những câu này không có gạch đầu dòng như những câu đã nêu ở điểm (a) và (b) ?

Gợi ý: Những câu trên là của ông Hai hỏi chính mình. Những câu hỏi này không phát ra thành tiếng mà chỉ âm thầm diễn ra trong suy nghĩ và tình cảm của ông Hai. Chúng thể hiện tâm trạng dằn vặt, đớn đau của ông Hai trong những phút giây nghe tin làng Chợ Dầu của ông theo giặc. Vì không thốt ra thành lời, chỉ nghĩ thầm nên không có gạch đầu dòng. Chúng là những câu độc thoại nội tâm.

d) Các hình thức diễn đạt trên có tác dụng như thế nào trong việc thể hiện không khí của câu chuyện và thái độ của những người tản cư trong buổi trưa

ông Hai gặp họ ? Đặc biệt chúng đã giúp nhà văn thể hiện thành công những diễn biến tâm lí của ông Hai như thế nào ?

Gợi ý: Các hình thức đối thoại tạo cho câu chuyện có không khí như cuộc sống thật, thể hiện thái độ căm giận của những người tản cư đối với dân làng Chợ Dầu, tạo tình huống để đi sâu vào nội tâm nhân vật. Những hình thức độc thoại và độc thoại nội tâm sau đó đã giúp nhà văn khắc họa được sâu sắc tâm trạng dằn vặt, đau đớn khi nghe tin làng Chợ Dầu – cái làng mà ông luôn luôn lấy làm tự hào và hãnh diện – của ông theo giặc, nghĩa là làm cho câu chuyện sinh động hơn.

Hoạt động 3. Yêu cầu HS tổng hợp các ý kiến và rút ra nhận xét trong *Ghi nhớ*.

Hoạt động 4. Hướng dẫn HS luyện tập.

Trong phần này, SGK nêu lên hai bài tập. Bài tập 1 yêu cầu phân tích tác dụng của hình thức đối thoại trong đoạn trích. Bài tập 2 luyện viết một đoạn văn kể chuyện theo đề tài tự chọn trong đó sử dụng cả hình thức đối thoại, độc thoại và độc thoại nội tâm.

Đoạn trích ở bài tập 1 đã được học trong truyện ngắn *Làng* của Kim Lân. Trước hết cần chú ý cuộc đối thoại diễn ra không bình thường giữa vợ chồng ông Hai. Có ba lượt lời trao (lời bà Hai), nhưng chỉ hai lời đáp. Lời thoại đầu của bà, ông Hai không đáp lại "*nằm rũ ra ở trên giường không nói gì*"; câu hỏi thứ hai của bà Hai được ông "*khẽ nhúc nhích*" đáp bằng một câu hỏi lại bà với một từ "*Gi?*". Lần thứ ba, ông cũng chỉ đáp lại lời bà bằng một câu cụt lủn, giọng gắt lên: "*Biết rồi!*". Tái hiện lại cuộc đối thoại này, tác giả đã làm nổi bật được tâm trạng chán chường, buồn bã, đau khổ và thất vọng của ông Hai trong cái đêm nghe tin làng mình theo giặc.

Lưu ý: Nếu không đủ thời gian, GV có thể lựa chọn một trong hai bài tập để HS luyện tập ở nhà.